

ความหมายเชิง "สัญลักษณ์"
 นัยยะแฝงเห็นในงานศิลปกรรมรัชกาลที่ ๙

ศิลปวัฒนธรรม
 ๒๕๕๗

ถอดรหัส พระจอมเกล้า

พิชญา สุ่มจินดา

คณะวิจัยศิลปะ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ศาสตราจารย์พิเศษรองทอง จันทรางศุ : คำนึง

วิจารณ์หนังสือ “ถอดรหัสพระจอมเกล้า”

ยุทธนาวารากร แสงอร่าม

ภัณฑารักษ์ชำนาญการ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร

สำนักพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กรมศิลปากร

งานศิลปกรรมตามพระราชนิมิตในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีความแปลกและแตกต่างจากรัชกาลก่อนๆ อยู่ไม่น้อย ทั้งด้านรูปแบบที่ปรากฏอิทธิพลศิลปกรรมตะวันตกอย่างชัดเจน หรือด้านคติความหมาย ก็ปรากฏการใช้รูปสัญลักษณ์ที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน ตัวอย่างหนึ่งที่มักจะได้รับการกล่าวอ้างเสมอ คือ ภาพปริศนาธรรมในพระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหารฝีมือขรัวอินโข่ง จิตรกรคนสำคัญในรัชสมัยนั้น

“ถอดรหัสพระจอมเกล้า” หนังสือรวมบทความวิชาการที่เคยตีพิมพ์ระหว่าง พ.ศ. 2548 - 2556 ของอาจารย์พิชญา สุ่มจินดา แห่งคณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ โดยมีการปรับปรุงแก้ไขในบางบทความ ซึ่งบทความที่รวมพิมพ์ในหนังสือเล่มนี้ล้วนเป็นการนำเสนอการตีความรูปสัญลักษณ์ที่ปรากฏในงานศิลปกรรมตามพระราชนิมิตในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บางบทความเป็นการนำเสนอประเด็นเป็นข้อมูลใหม่ และบางบทความก็เป็นการตีความใหม่ที่ช่วยเติมเต็มความรู้ทางวิชาการ

หนังสือถอดรหัสพระจอมเกล้าแบ่งเนื้อหาภายในออกเป็น 8 บท เรียงลำดับตามเวลาที่ได้รับการตีพิมพ์แล้ว ดังนี้

บทนำ: สัญลักษณ์และการถอดรหัส

กล่าวมาถึงงานศิลปกรรมว่าบางครั้งไม่ได้สื่อสารกับผู้ชมโดยตรง แต่ผู้กำหนดเนื้อหาหรือผู้สร้างได้ซ่อนความหมายและนัยไว้ จำเป็นที่จะต้องตีความเพื่อทำความเข้าใจความหมายที่แท้จริง ซึ่งต้องอาศัยกระบวนการในการตีความสัญลักษณ์ (Symbol) โดยแบ่งการตีความออกเป็น 2 ระดับ คือ ระดับแรกสืบหาเรื่องราวมาใช้ในการอธิบายหรือพรรณนาศิลปะ (ประติมานวิทยา - Iconography) และระดับที่สองคือการสืบสาวหาที่มาในการสร้างภาพ (Iconology)

บทความที่ 1 : สืบกำเนิดธรรมยุตผ่านพุทธศิลป์

บทความนี้เน้นแสดงอิทธิพลพุทธศาสนาเถรวาทจากภายนอกที่มีอิทธิพลต่อการสถาปนาคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย สะท้อนผ่านการสร้างสรรค์งานพุทธศิลป์ คณะสงฆ์ธรรมยุตมีแนวคิดและจุดมุ่งหมายที่จะดำรงพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์เหมือนสมัยกรุงศรีอยุธยาครั้งบ้านเมืองยังดี โดยอาศัยคณะสงฆ์มอญเป็นสะพานเชื่อมโยงไปยังสมณวงศ์ลังกาที่เชื่อกันว่าเป็นสมณวงศ์ต้นกำเนิดของคณะสงฆ์นิกายเถรวาท

ผู้เขียนได้เสนอว่าพระสัมพุทธพรณี พระพุทธรูปแบบธรรมยุตองค์แรกที่สร้างขึ้น โดยมีลักษณะเด่น คือ ไม่มีอุษณิษะ (กะโหลกส่วนที่นูนขึ้นออกมากกลางศีรษะ) น่าจะมีต้นแบบจากพระพุทธรูปลังกาที่เป็นเครื่องสมณบรรณาการ

สู่สยามตั้งแต่รัชกาลที่ 2 และต่อมาเมื่อคณะสงฆ์ธรรมยุตมีการสอบสวนพุทธลักษณะและขนาดพระวรกายของพระพุทธรูปเจ้าดังปรากฏในคัมภีร์สุคติวัตถิวิธาน ที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงพระนิพนธ์ขึ้นใน พ.ศ. 2388 จึงละเว้นการทำปลายพระกรรมพระพุทธรูปให้ยืดยาว ดังที่ปรากฏในพระพุทธรูปรัตน พระพุทธรูปที่มีขนาดเท่ากับพระพุทธรูปที่ไม่มีพระอุษณิษะ และประการสำคัญมีพระกรรมสันเหมือนมนุษย์สามัญ

ในส่วนของงานสถาปัตยกรรมพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเชื่อว่าเจดีย์ทรงลังกาซึ่งสร้างขึ้นในคณะสงฆ์ธรรมยุตมีต้นแบบมาจากสถูปเจดีย์ที่สืบต่อกันมาเมื่อแรกตั้งพระพุทธศาสนา “ว่ามีบังคับให้ทำเป็นจอมเหมือนลอมข้าว แลกองข้าวเปลือก” เป็นเจดีย์ที่มีรูปแบบถูกต้องกว่าเจดีย์แบบอื่น

บทความที่ 2 : พระพุทธรูปหมวดพระพุทธรูปชินราช (จำลอง) ที่วัดราชประดิษฐ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐวรการปั้นหล่อพระพุทธรูปชินศรีน้อย ไว้สำหรับทรงสักการบูชาเมื่อ พ.ศ. 2400 และประดิษฐานในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และต่อมาใน พ.ศ. 2506 เมื่อมีการหล่อซ่อมพระศรีศาสดาซึ่งชำรุดขณะชะลอมายังวัดบวรนิเวศวิหาร ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หล่อพระศรีศาสดาน้อย และประดิษฐานร่วมกับพระพุทธรูปชินศรีน้อยที่หล่อไว้ก่อนแล้ว

ในปี พ.ศ. 2409 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปทรงนมัสการพระพุทธรูปชินราชที่เมืองพิษณุโลก เมื่อเสด็จกลับก็ทรงจำลองพระพุทธรูปชินราชน้อยขึ้นเพื่อให้ครบเป็นพระพุทธรูป 3 องค์ ที่เคยประดิษฐาน

ในวิหารทิศต่างๆ ภายในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุจังหวัดพิษณุโลก และต่อมาเมื่อทรงสถาปนาวัตรราชประดิษฐและโปรดให้หล่อพระพุทธรูปหังคปฏิมากร พระพุทธรูปจำลองพระพุทธรูปหังคในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พระบรมราชวัง เป็นพระประธานในพระวิหารหลวง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ อัญเชิญพระพุทธรูปชินศรีน้อย พระศรีศาสดาน้อย และพระพุทธรูปชินราชน้อย ไปประดิษฐานด้วยกันกับพระพุทธรูปหังคปฏิมากรในพระวิหารหลวง

ผู้เขียนเสนอว่าพระพุทธรูปหมวดพระพุทธรูปชินราช (จำลอง) ที่วัตรราชประดิษฐ ทั้ง 3 องค์ นี้เป็นการจำลองพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์มากกว่าการให้ความสำคัญกับพุทธศิลป์ แต่เหตุที่การจำลองต้องคงลักษณะให้ใกล้เคียงกับพระพุทธรูปต้นแบบไว้มากที่สุดเพื่อคงรักษาความศักดิ์สิทธิ์ และจากการศึกษาของผู้เขียนได้พบพระราชนิพนธ์เรื่องจารึกฐานพระชินศรีใหญ่ พระชินศรีน้อย น้อย ซึ่งความตอนหนึ่งของจารึกพระชินศรีน้อยก็ระบุถึงประเด็นนี้ไว้ว่า “...ขอให้เทพยดาร์ักษาให้ศักดิ์สิทธิ์เหมือนกัน” และเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้หล่อพระพุทธรูปชินราชจำลองเพื่อประดิษฐานในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรฯ จึงเป็นการเปลี่ยนแปลงโลกทรรศน์จากเดิมที่เคยให้ความสำคัญกับความศักดิ์สิทธิ์มาเป็นการให้ความสำคัญกับเรื่องของความงามด้วย

บทความที่ 3 : แผ่นไม้จำหลักเครื่องราชกกุธภัณฑ์ “ของเก่า” สุโขทัย หรือ “ของใหม่” รัชกาลที่ 4

แผ่นไม้จำหลักเครื่องราชกกุธภัณฑ์ โบราณวัตถุชิ้นสำคัญที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ รามคำแหง จังหวัดสุโขทัย จากข้อมูลป้ายคำบรรยาย

วัตถุจัดแสดงของพิพิธภัณฑน์ได้ระบุว่า “แผ่นไม้สลักเครื่องราชกกุธภัณฑ์ ศิลปะอยุธยา พุทธศตวรรษที่ 22 - 23 ได้จากศาลากลางจังหวัดสุโขทัย” ในกรอบนอกของแผ่นไม้จำหลักรูปเครื่องราชกกุธภัณฑ์ ประกอบไปด้วย อุณหิสหรือกรอบพระพักตร์ พระแสงขรรค์ชัยศรี พระแสงจามรี ธารพระกร และฉลองพระบาทเชิงงอน อุณหิสสลักขนานไปด้วยอักษรไทยความว่า “ราชะกุกุพระระ” กรอบด้านในจำหลักอักษรอริยกะ จำนวน 3 ตัว หมายถึง โอม ตอนล่างจำหลักอักษรขอม ภาษาไทย จำนวน 2 บรรทัดอ่านว่า “พระบรมราชโองการ”

ในบทความนี้ ผู้เขียนได้เสนอการกำหนดอายุแผ่นไม้จำหลักนี้ใหม่ว่า สร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ ในช่วงประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ 24 ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 25 โดยยกหลักฐานสำคัญจำนวนมากมาแสดงว่า ไม่ได้สร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลายราวพุทธศตวรรษที่ 22 - 23 ตามที่เคยเข้าใจกัน แผ่นไม้จำหลักนี้จำลองมาจากพระราชลัญจกรพระบรมราชโองการ (องค์ใหญ่) ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2394 ด้วยทรงเป็นปราชญ์ที่เชี่ยวชาญภาษาบาลี จึงทรงปรับปรุงสัญลักษณ์ เครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ที่สื่อความหมายถึงพระมหากษัตริย์ ให้ถูกต้องตรงความตามที่ระบุไว้ในคัมภีร์พระพุทธรศาสนาของลังกา อันเป็นต้นรากของ นิภายเถรวาทที่ทรงยึดถือ โดยทรงปรับจากพระมหาพิชัยมงกุฎเป็นอุณหิส และปรับพิทวารลวิชนีเป็นแสงจามรี

บทความที่ 4 : บุชบถรรมาสน์ยอดมงกุฏ วัตรราชประดิษฐ จาก “อินทรคติ” ถู “พระบรมราชสัญลักษณ์”

บุชบถรรมาสน์ยอดมงกุฏในศาลาการเปรียญวัตรราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม ผู้เขียน สันนิษฐานว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างบุชบถรรมาสน์หลังนี้เพื่อใช้เป็นธรรมาสน์ในศาลาการเปรียญหลังเก่าของวัดและทรงสร้างเป็น “ยอดมงกุฏ” เพื่อเป็นพระบรมราชสัญลักษณ์ที่สื่อความหมายถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวผู้ทรงสถาปนาพระอารามโดยองค์ประกอบของเครื่องยอดเลียนแบบมาจากพระมหาพิชัยมงกุฏโดยแทบไม่มีการปรับหรือลดทอน

สำหรับความหมายเชิงสัญลักษณ์ของบุชบถรรมาสน์ยอดมงกุฏนั้น มีประเด็นที่น่าสนใจอย่างยิ่ง คือ การนำเสนอประเด็น “อินทรคติ” ผู้เขียนยกประเด็นชื่อ “พระบวรเสวตรवेशยันตวิหาร” ชื่อเรียกอีกนามหนึ่งของพระเศวตภูฏาคารวิหารยอด สถาปัตยกรรมยอดทรงมงกุฏในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ผนวกเข้ากับคัมภีร์ปัญจราชาภิเษก ซึ่งพระพิมลธรรมแต่งถวายแด่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก คัมภีร์นี้ได้เปรียบเทียบพระวรกายของพระมหากษัตริย์กับเขาพระสุเมรุ ดั่งเนื้อความตอนหนึ่งของคัมภีร์ว่า “พระมหามงกุฏนั้นไซ้ร คือยอดวิมานพระอินทร์” ดังนั้นภูฏาคารยอดทรงมงกุฏจึงเป็นสัญลักษณ์แทนวิมานไพชยนต์ของพระอินทร์ซึ่งอินทรคตินี้เพื่อองฟูในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ผู้เขียนยังได้ชี้ให้เห็นว่าการที่รัชกาลที่ 3 ทรงเชิญพระมหามงกุฏของพระประธานวัดนางนองไปประดิษฐานบนยอดคนกศูลของพระปรางค์วัดอรุณ

ราชวราราม ก็เปรียบได้กับวิมานไพชยนต์ซึ่งตั้งบนยอดเขาพระสุเมรุเช่นกัน แต่สำหรับการประดิษฐานพระมหามงกุฏบนยอดนภศูลของพระปฐมเจดีย์ หรือยอดพระเจดีย์วัดมกุฏกษัตริยาราม คงมุ่งหมายให้เป็นพระบรมราชสัญลักษณ์ประจำพระองค์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวผู้ทรงบูรณปฏิสังขรณ์หรือสร้างพระเจดีย์

บทความที่ 5 : แกะรอยสัญลักษณ์บนหน้าบันพระวิหารหลวงวัดราชประดิษฐ

หน้าบันพระวิหารหลวงวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม ผู้เขียนได้ชี้ให้เห็นถึงจุดสูงสุดของการใช้พระบรมราชสัญลักษณ์ประจำพระองค์ บนหน้าบันมุขโถง ทั้งพระมหาพิชัยมงกุฏและพระขรรค์ต่างทำหน้าที่สื่อความหมายถึงพระนาม “มงกุฏ” โดยพระขรรค์มีนัยหมายถึงวิชารัฐของพระอินทร์ และพระราชฉายาเมื่อทรงผนวช คือ วชิรญาณ ผู้มีความสามารถอันสว่างประดุจเพชร

สำหรับหน้าบันประธานถึงแม้พระบรมราชสัญลักษณ์ประจำพระองค์จะได้รับแรงบันดาลใจจากตราประจำราชวงศ์และตราประจำพระองค์ของกษัตริย์ชาติตะวันตก แต่ได้ทรงปรับเปลี่ยนสัญลักษณ์ให้สอดคล้องกับคตินิยมของสยาม อาทิ รูปช้างเผือกในรัชกาลทั้ง 6 ช้างเทินพระมหาพิชัยมงกุฏ ซึ่งเปรียบได้กับพระอินทร์ผู้ทรงช้างไอยราพตเป็นพาหนะ พระแสงขรรค์ 2 องค์ องค์แรกมีนัยหมายถึงวิชารัฐของพระอินทร์ ที่สื่อถึงพระปรีชาญาณในทางธรรม พระแสงขรรค์อีกองค์ คือ พระแสงขรรค์ชัยศรี หนึ่งในเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ สัญลักษณ์ของพระราชอำนาจและพระราชอาญาสิทธิ์ทางโลก

อนึ่ง ผู้เขียนอนุมานจากพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวความว่า “ทรงพระราชดำริตลอดทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่ได้มีเว้นเลย แต่สักสิ่งเดียว” จึงเสนอว่าสัญลักษณ์บนหน้าบันพระวิหารหลวงวัดราชประดิษฐได้รับการกำหนดเนื้อหาภายใต้พระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเช่นกัน

บทความที่ 6 : พระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์รัชกาลที่ 4 ที่รอการค้นพบ

การสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์ หรือพระพุทธรูปแทนพระองค์ ถือเป็นประติมากรรมรูปสมมติตามอุดมคติแบบไทยประเพณี ก่อนอิทธิพลการสร้างรูปเหมือนแบบตะวันตกจะเข้ามา จากการศึกษาที่ผ่านมาของผู้เขียนได้ข้อสรุปเกี่ยวกับแบบอย่างการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์ของราชสำนักกรุงรัตนโกสินทร์ว่า พระพุทธรูปทรงเครื่องครองจีวรห่มเฉียงแทนการห่มคลุมเพื่อไม่ให้ปีกของจีวรเป็นอุปสรรคต่อการทรงเครื่องทรงของพระพุทธรูป และมักจะมีขนาดเท่าพระองค์จริงของผู้สร้างหรือผู้ที่ได้รับการสมมติ อีกทั้งนิยมสร้างในขณะที่ยังทรงพระชนม์ชีพอยู่

แม้กระแสนิทธิพลการสร้างประติมากรรมรูปเหมือนบุคคลจากตะวันตกจะมีบทบาทในราชสำนักสยามในช่วงเวลานี้แล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงไม่ละทิ้งพระราชประเพณีเดิม โปรดให้สร้างพระพุทธรูป “พระพุทธรูปถมิตรา (จำลอง)” มาประดิษฐานในบุษบกด้านหน้าพระอุโบสถวัดอรุณราชวราราม ทั้งนี้ ผู้เขียนยังได้ค้นพบหลักฐานว่าพระบาทสมเด็จพระ

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริจะทรงสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง
ฉลองพระองค์ของพระองค์เองแต่เสด็จสวรรคตก่อน คงสำเร็จเพียงการหล่อ
องค์พระพุทธรูป พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สมเด็จพระ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงกำกับดูแลการประดับ
เครื่องทรง และถวายพระนามพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “พระมหาศิริจุมภฏปฏิมากร” โดย
นามของพระพุทธรูปก็มีความหมายถึง พระพุทธรูปปฏิมากรแห่งพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว แต่ปัจจุบันยังค้นไม่พบว่าพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์นี้
ประดิษฐาน ณ ที่ใด

บทสรุป ผู้เขียนได้บทความที่น่าเสนามาแล้วและกล่าวส่งท้ายว่า “ยังมีอีกหลายสิ่ง หลากเรื่องราว ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
“เข้รห้ส” ไว้เป็นปริศนารอให้พวกเราใช้ปัญญาเพื่อให้เข้าถึงความหมาย
นานาที่พระองค์ทรงแฝงนัยไว้อย่างท้าทาย”

แม้ว่า “ถอดรหัสพระจอมเกล้า” จะลำดับบทความตามเวลาที่ได้รับการ
ตีพิมพ์ แต่ผู้วิจารณ์กลับพบว่าไม่เป็นอุปสรรคอย่างใดต่อการอ่าน เพราะใน
บทความแรกผู้เขียนได้ให้ข้อมูลที่เป็นพื้นฐานสำคัญของบทต่อๆ ไปแล้ว โดย
เน้นถึงที่มาและแนวคิดจากพุทธศาสนาลังกาวงศ์ ซึ่งจะปรากฏในประเด็นการ
สอบสวนพุทธลักษณะหรือการสอบค้นเรื่องเบญจราชาภุคร์ภันท์จากคัมภีร์
พุทธศาสนา และด้วยเหตุที่บทความที่เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติมาได้ลำดับ
ไว้ในสองบทแรก สำหรับบทที่ 3 - 5 เป็นประเด็นการตีความสัญลักษณ์ที่

ซับซ้อนขึ้นเป็นลำดับไป และส่งท้ายบทที่ 6 ในส่วนของข้อมูลใหม่ที่รอการค้นพบ

ผู้เขียนได้สืบค้นข้อมูลต่างๆ ไว้อย่างละเอียดซึ่งบางครั้งข้อมูลรายละเอียดเหล่านั้นจะปรากฏในส่วนของเชิงอรรถซึ่งรวมไว้ท้ายบทความแต่ละบท ผู้วิจารณ์ขอแนะนำว่าหากผู้อ่านไม่ยากพลาดในเกร็ดเล็กเกร็ดน้อยก็สมควรที่จะอ่านเชิงอรรถเหล่านี้ไปพร้อมกันด้วย ทั้งนี้ เชิงอรรถอ้างอิงก็มีความน่าสนใจด้วยเอกสารบางฉบับก็ไม่ได้เป็นที่แพร่หลายหรือหาต้นฉบับอ่านได้ยากจากการค้นคว้าที่ลึกซึ่งทำให้ผู้เขียนสามารถนำเสนอประเด็นข้อมูลใหม่ หรือการตีความครั้งใหม่ของรูปสัญลักษณ์ที่ปรากฏในงานศิลปกรรมตามพระราชนิยมในรัชกาลที่ 4 ซึ่งนับได้ว่าเป็นจุดเด่นของหนังสือถอดรหัสพระจอมเกล้าเล่มนี้ก็ว่าได้

มีประเด็นปลีกย่อยที่ผู้วิจารณ์ใคร่ขอเสนอแนะและแลกเปลี่ยนความรู้ 3 ประเด็น ดังนี้

ประติมานิรมานวิทยา - ประติมานวิทยา - ประติพิมพิทยา

การที่จะเข้าถึงรหัส หรือถอดแปลความหมายของสัญลักษณ์ในงานทัศนศิลป์ ต้องอาศัยหลักวิชา Iconography การศึกษาลักษณะรูปภาพด้วยการพิสูจน์ การอธิบาย การแยกประเภท และ การตีความสัญลักษณ์ต่างๆ ที่ปรากฏในงานทัศนศิลป์ ผู้เขียนได้อธิบายว่าการตีความแบ่งออกได้เป็น 2 ระดับ คือระดับแรก “การสืบสาวหาเรื่องราวมาใช้ในการอธิบายหรือพรรณนาศิลปะ” ซึ่งได้แก่ Iconography มีศัพท์เฉพาะว่า “ประติมานิรมานวิทยา” หรือที่

ปัจจุบันนิยมใช้ว่า “ประติมานวิทยา” สำหรับระดับที่สองคือ “การศึกษาลีปสาวหาที่มาในการสร้างภาพ (Iconology) (ยังไม่มีศัพท์เฉพาะใช้) เพื่อหยั่งทราบถึงแนวคิดเบื้องหลังของงานศิลปะ” (พิชญา 2557, 7)

แท้จริงแล้วคำว่า Iconology คณะอนุกรรมการบัญญัติศัพท์ศิลปะ ของ ราชบัณฑิตยสภา ได้บัญญัติคำแปลว่า “Iconology **ประติพิมพวิทยา** วิชาหรือการศึกษาว่าด้วยประวัติและความหมายของภาพหรือสัญลักษณ์ต่างๆ อันเกี่ยวกับศาสนาและวัฒนธรรม” (ราชบัณฑิตยสถาน 2541, 137) แต่ศัพท์ภาษาไทยคำนี้ก็ไม่ได้เป็นที่แพร่หลายในวงวิชาการประวัติศาสตร์ศิลปะ และส่วนตัวผู้วิจารณ์เองก็ไม่เคยพบว่ามีการใช้คำนี้ในวงวิชาการเท่าใดใช้ศัพท์คำนี้เช่นกัน

การอธิบายหรือพรรณนาซึ่งอยู่ในระดับขั้นประติมานวิทยานี้เป็นการศึกษาและบรรยายตามรูปธรรมและการแสดงออกที่ปรากฏ โดยอาศัยจากประสบการณ์และความคุ้นเคยของผู้ศึกษา ซึ่งกระบวนการประติมานวิทยานี้จึงเป็นการศึกษาในส่วนของข้อเท็จจริง ตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุดของการอธิบายและพรรณนาตามความคิดของผู้วิจารณ์ คือ การพรรณนาโดยละเอียดถึง “รูปลักษณะและองค์ประกอบ” ของบุษบกธรรมาสันยอตมงกุฎในศาลาการเปรียญวัดราชประดิษฐ ซึ่งผู้เขียนได้พิจารณาอย่างถี่ถ้วนจนสามารถเห็นถึงรายละเอียดปลีกย่อยของรูปแบบว่าเหมือนกันอย่างไร หรือต่างกันอย่างไร จนในกรณีนี้ผู้เขียนได้ข้อสรุปว่า “องค์ประกอบทั้งหมดของยอดเลียนแบบมาจากพระมหาพิชัยมงกุฎโดยแทบไม่มีการปรับ ลดทอน...” (พิชญา 2557, 122)

จากนั้นจึงเชื่อมโยงข้อความเหล่านั้นกับแนวคิด หรือความหมายตามแบบแผน ประเพณี ร่วมกับการศึกษาบริบทต่างๆ เช่น ประวัติการสร้าง แบบสมัยศิลปะ เพื่อทำความเข้าใจความหมายของงานศิลปกรรม อันเป็นการค้นหานัยที่ซ่อนไว้ อันเป็นส่วนของ Iconology ซึ่งผู้เขียนก็ได้รับผลการศึกษาว่าเป็นการสร้าง เพื่อให้มีนัยถึงพระบรมราชสัญลักษณ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงสถาปนาพระอาราม

“พระอุษณิษะ พระเกตุมาลา พระรัศมี” และศัพทานุกรม

เนื่องจากเป็นบทความวิชาการ และเข้าใจว่าในการตีพิมพ์ลงวารสารคราวแรกมีข้อจำกัดเรื่องพื้นที่การพิมพ์ จึงไม่สามารถอธิบายขยายความได้มาก ดังนั้นจึงมีศัพท์เฉพาะจำนวนมากที่ไม่ได้ขยายความ ซึ่งผู้วิจารณ์กังวลว่า ผู้อ่านทั่วไปอาจทำความเข้าใจได้ยาก รวมถึงศัพท์เฉพาะบางคำพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ก็ไม่ได้บรรจุศัพท์คำนั้นไว้ ดังประเด็น พระอุษณิษะ พระเกตุมาลา และพระรัศมี

“...เรื่องพระรัศมีเป็นสิ่งที่ค่อนข้างจะกำกวมกันว่าจะเป็นกรอบหน้าหรือต่อมกลางพระเศียร” (พิชญา 2557, 38) ผู้วิจารณ์อ่านแล้วเข้าใจว่าคงเกิดความผิดพลาดในการแก้ไขจากต้นฉบับเดิม เนื่องจากในการตีพิมพ์ครั้งแรกในตำแหน่งของศัพท์คำว่า “พระรัศมี” ใช้ศัพท์ว่า “พระเกตุมาลา” (ดู พิชญา 2549, 202) ในความหมายถึง พระอุษณิษะ กะโหลกส่วนที่นูนขึ้นออกมากลางศีรษะหรือก็คือต่อมกลางพระเศียร

ผู้วิจารณ์ขอขยายความเพิ่มเติมว่าในอดีต พระเกตุมาลามีได้มีความหมายเพียงพระรัศมีซึ่งเปล่งอยู่เหนือพระเศียรของพระพุทธเจ้า (ดูราชบัณฑิตยสถาน

2556, 141 และ พิษญา 2557, 63) แต่ยังคงมีความหมายถึง “ผมแบนจอมอยู่ บนศีรษะ” (แบรดเลย์ 2514, 4)¹ อีกด้วย แต่ปัจจุบันความหมายนี้ไม่ปรากฏ ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ที่ผ่านมานักวิชาการหลายๆ ท่าน ยังคง ใช้ศัพท์ “พระเกตุมาลา” ในความหมายของต่อมกลางพระเศียร ซึ่งในกรณีนี้ ผู้เขียนได้อ้างอิงเอกสารรุ่นเก่าที่ใช้คำว่า “พระเกตุมาลา” ในความหมายของ กะโหลกที่ไปงนูนกลางศีรษะ ผู้อ่านทั่วไปจึงน่าจะสับสนได้ง่ายหากไม่ได้อ่าน ข้อความขยายในเชิงอรรถที่ 65 ประกอบ (ดู พิษญา 2557, 63)

ปัจจุบันนักวิชาการนิยมใช้ศัพท์ “พระอุษณิษะ” กันมากขึ้น แต่อย่างไรก็ ดีในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2544 “อุษณิษ” ก็มีความ หมายแต่เพียง “น. มงกุฎ; กรอบหน้า. (ส.; ป. อุณฺหิส)” (ราชบัณฑิตยสถาน 2556, 1430)

อีกตัวอย่างหนึ่งที่ผู้วิจารณ์พบว่ามีศัพท์เฉพาะจำนวนมากคือ “รูปลักษณะ และองค์ประกอบ” ของบุษบกธรรมาสันยอตมงกุฎในศาลาการเปรียญวัด ราชประดิษฐ ผู้เขียนได้พรรณนาโดยมีการใช้ศัพท์เฉพาะ ศัพท์ช่าง และชื่อ ลวดลายต่างๆ จำนวนมาก ซึ่งเข้าใจว่าหลายๆ คำคงไม่เป็นที่คุ้นเคยของผู้ ที่ไม่มีพื้นฐานมาก่อน จึงน่าที่จะมีเพิ่มเติมศัพท์านุกรมท้ายเล่มเพื่อรวบรวม และอธิบายความศัพท์เฉพาะเหล่านี้

¹ นอกจากนี้ใน สัทะ พะจนะ พาสาโท พจนานุกรมของสังฆราชบาลเลกซ์ได้แปลเกตุมาลาว่า “Back hair of a women’s head chignon” (ปาลเลกซ์ 2542, 261) ด้วยเช่นกัน

แผ่นไม้จำหลักเครื่องราชกกุธภัณฑ์ ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ รามคำแหง

ผู้วิจารณ์มีประเด็นเพิ่มเติมเกี่ยวกับประวัติของแผ่นไม้จำหลักเครื่องราชกกุธภัณฑ์ ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง ตามที่ผู้เขียนได้ศึกษาและกล่าวว่า “ไม้จำหลักแผ่นนี้มาจากศาลากลางจังหวัดสุโขทัย แต่ไม่ได้บอกไว้ว่าได้มาตั้งแต่เมื่อใดและศาลากลางหลังใด” (ดู พิษญา 2557, 91) และ “ไม้จำหลักแผ่นนี้เคยใช้เป็นอะไรมาก่อนที่จะนำไปเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ รามคำแหง ในฐานะโบราณวัตถุ” (ดู พิษญา 2557, 107)

ตามประวัติ “ได้จากศาลากลางจังหวัดสุโขทัย” สามารถตีความได้ 2 นัย คือ 1.) เป็นวัตถุที่เคยใช้ประดับอาคารหรือเคยใช้งานอื่นใดในศาลากลางมาก่อน 2.) เป็นโบราณวัตถุที่เคลื่อนย้ายมาเก็บรักษาที่ศาลากลางก่อนการจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ประจำจังหวัดสุโขทัย เนื่องด้วยศาลากลางจังหวัดสุโขทัย เคยมีสถานะเป็นพิพิธภัณฑสถานด้วย ดังปรากฏภาพถ่ายการจัดแสดงโบราณวัตถุในหนังสือ ประวัติศาสตร์สุโขทัย ภาค 1 (พ.ศ. 2498) แต่หากเชื่อว่าเป็นวัตถุที่พบในศาลากลางจังหวัดสุโขทัยมาแต่เดิม ก็ชวนให้นึกถึงแผ่นไม้จำหลักปิดทองประดับกระจกรูปพระมหามงกุฏ และรูปช้างในวงจักร ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานให้ไปติดไว้ ณ ศาลากลางซึ่งได้ทรงพระราชทานเงินส่วนพระองค์ให้ปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมคราวเสด็จประพาสหัวเมืองฝ่ายเหนือเมื่อ พ.ศ. 2409 (ดู ดำรงราชานุภาพ 2545, 51 - 52) เพราะนอกจากจะพบแผ่นไม้รูปพระมหามงกุฏและรูปช้างในวงจักรแล้ว ยังพบหลักฐานว่ามีแผ่นไม้จำหลักรูปปราสาท (เลขทะเบียน30/น)

ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร ซึ่งตามประวัติระบุว่า
รัชกาลที่ 4 โปรดให้สร้างประดับศาลากลาง ซึ่งพระราชทานทรัพย์ให้สร้างขึ้น
ตามหัวเมืองรายทาง ในคราวเสด็จไปเมืองพิษณุโลก เมื่อปีขาล พ.ศ. 2409 และ

บานประตูพระปรางค์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองเชลียง
อยู่ในพิพิธภัณฑสถานศาลากลางจังหวัดสุโขทัย

(ที่มา: ประวัติศาสตร์สุโขทัย ภาค 1, 2498)

ตราสัญลักษณ์สภาอุณาโลมแดงแห่งชาติสยาม

(ที่มา: พิพิธภัณฑน์มีชีวิต สภากาชาดไทย, ออนไลน์)

กระทรวงมหาดไทยมอบให้พิพิธภัณฑสถานเมื่อ พ.ศ. 2471 จึงอาจเป็นได้ว่ามีแผ่นไม้จำหลักรูปอื่นๆ ประดับด้วย

อนึ่ง ประเด็นสนับสนุนเรื่องอักษรอริยเกะจำนวน 3 ตัว ซึ่งจำหลักบนกรอบด้านในแผ่นไม้จำหลักเครื่องราชกกุธภัณฑ์ ว่าหมายถึง โอม นั้น บนตราสัญลักษณ์ของสภาอุณาโลมแดงแห่งชาติสยาม ซึ่งจัดตั้งเมื่อ พ.ศ. 2436 ก็ปรากฏอักษรอริยเกะ 3 ตัวนี้ด้วยเช่นกัน รวมถึงรูปสระ -ะ ของอักษรวิธีไทยแบบใหม่ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงประดิษฐ์และพระราชทานพระราชดำริแก่สามัคยาจารย์สมาคมใน พ.ศ. 2460 ก็ทรงนำรูปสระ -ะ ของอักษรอริยเกะ มาใช้ด้วย อันเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นว่า ในช่วงเวลานั้นคงมีผู้คนจำนวนไม่น้อยที่นำจะทรงรับและเข้าใจว่าอักษรอริยเกะ 3 ตัวนี้ หมายถึง โอม

ส่งท้าย

“ถอดรหัสพระจอมเกล้า” หนังสือรวมบทความวิชาการของอาจารย์พิชญา สุ่มจินดา แห่งคณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ จึงเป็นนัยย้ำว่างาน ศิลปกรรมตามพระราชนิมพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้งาม เพียงแค่ทัศนศิลป์เท่านั้น แต่ยังเฉียบแหลมไปด้วยความปัญญา และความหมาย ที่ซ่อนอยู่ภายใน

รหัส และรูปสัญลักษณ์ต่างๆ ที่ปรากฏ แม้ไม่มีการจารึกกำกับไว้ว่ามีนัยหมายถึง สิ่งใด แต่ก็น่าที่จะเป็นที่รับรู้กันของคนในสมัยนั้น แต่หากเมื่อเวลาผ่านไป บริบท ต่างๆ แปรเปลี่ยนไป ทำให้ความรู้ที่จะสร้างความเข้าใจในรูปสัญลักษณ์เหล่านี้ ไม่แพร่หลายเช่นเดิม จึงเป็นหน้าที่ของนักประวัติศาสตร์ศิลปะที่จะทำความเข้าใจและแปลความงานศิลปกรรมตามบริบทของแต่ละช่วงเวลา

โดยที่สุดแล้ว ผู้ที่สนใจศึกษาศิลปกรรมไทยตามพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นช่วงเวลาสำคัญของการแปรเปลี่ยนงาน ศิลปกรรมไทย สมควรอย่างยิ่งที่จะต้องอ่าน ศึกษา และค้นคว้าต่อยอดจาก หนังสือถอดรหัสพระจอมเกล้าเล่มนี้

บรรณานุกรม

จรัลวิไล จริญญาโรจน์, ม.ล. 2548. "การวิเคราะห์รูปสระและอักษรวิธียุคใหม่ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว." ใน *ภาษาและวรรณกรรมสาร : ภาษาและวรรณกรรมพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรากฏแห่งสยามประเทศ*. หน้า 59 - 86. กรุงเทพมหานคร: พีเพรส.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. 2545. *เทศาภิบาล*. กรุงเทพมหานคร: มติชน.

แบรดเลย์, แดนปีซ. 2514. *อักขรวิธานศัพท์*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา.

ประวัติศาสตร์สุโขทัย ภาค 1. 2498. พระนคร: โรงพิมพ์ไทยบริการ. (จอมพล ป. พิบูลสงคราม พิมพ์แจกเนื่องในวาระคล้ายวันเกิด 14 กรกฎาคม 2498).

ปาลเลกัวซ์, ฌ็อง-บ็อบติส. 2542. *ศัพท์ พจนานะ พาสาไท Dictionarium linguae Thai*. กรุงเทพมหานคร: สถาบันภาษาไทย กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ.

พิชญา สุ่มจินดา. 2549. “ธรรมยุติกนิกาย: การศึกษาความสัมพันธ์กับสมณวงศ์ของลังกาผ่านพุทธศิลป์.” *ไทยคดีศึกษา*. 3 (ตุลาคม 2548 - มีนาคม 2549): 161 - 232.

_____. 2557. *ถอดรหัสพระจอมเกล้า*. กรุงเทพมหานคร: ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ.

“พิพิธภัณฑ์มีชีวิต สภาภาษาชาติไทย” 2557. <http://thairedcross.livingmuseum.sc.chula.ac.th/> (สืบค้นเมื่อ มิถุนายน 2557).

ราชบัณฑิตยสถาน. 2541. *พจนานุกรมศัพท์ศิลปะ อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ปรับปรุงเพิ่มเติม พ.ศ. 2541*. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน.

_____. 2556. *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน.

สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร. 2550. *ศัพท์านุกรมโบราณคดี*. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร. พิมพ์เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช เนื่องในโอกาสเฉลิมพระชนมพรรษา 80 พรรษา 5 ธันวาคม 2550.